

НА ЗЛО ВОРОГАМ...

Кілька коментарів до нового старого мовознавчо-правописного процесу

Проблеми мови, мовлення та правопису стосуються кожного з нас. Усі ми якоюсь мірою користуємося мовою, тому не можна бути осторонь тих різноманітних подій, які досі вирують навколо, здавалося б, не такої й складної фахової проблеми — прийняття і затвердження нового правопису.

Яким же має бути український правопис? Насамперед солідним — тобто укладатися на відповідній основі. Бажано на науковій. І щоб помітною була робота професіоналів, а не політиканів. Біда в тому, що пошуки сучасних мовознавчих «проєктів» (або ж царя-батюшки) нічого не дають, адже генофонд України серйозно постраждав від репресій минулого століття. Комусь, щоправда, вдалося накивати п'ятами від цього лиха — чи то в Європу, чи аж за океан. Але в чужомовному довіллі надзвичайно складно зберегти оте підсвідоме відчуття мови, яке буває тільки на батьківщині. Практично неможливо. І цілком зрозумілою є ностальгія за рідним краєм і тими паростками українізації, що почали були пробиватися у 20—30-х роках минулого століття. Надто вже для автора цих рядків — адже його діда Тодора Гавриленка, який був одним із тих, хто працював поруч із самим М.С. Грушевським, у 1937 році репресували. Але трагедії минулого не повинні забивати нам памороки та затуляти дійсність, яка вимагає від усіх нас мудрості та виваженості.

Нещодавно автора запитували, чи справді слово «ліфт» українською буде «підіймальний електричний дрототяг». А ще переконували, що «бочка» перекладається тільки як «діжка» (слова «кадка» — відповідника до

«діжки» — ніби й не існує). А ще дехто щиро вважає, що «міліціанти» з «гелікоптерами» — це дуже-дуже українські слова... Мабуть, герої українських казок Круть і Верть (однокореневе слово зі словом «вертолїт») уже не вважаються нашими земляками... А веретено — то вже, певно, геть не українське слово...

А ще згадаймо, як дехто нещодавно намагався розколоти Україну — фактично за мовною ознакою. Ось до чого доводить політиканство у мові. Це куди небезпечніше, ніж декому здається. Тому правопис — це не засіб задоволення чиїхось особистих маревних мрій чи амбіцій. Це дуже серйозна і відповідальна справа, і не треба допомагати недругам державної мови, вдаючись до емоційних і не дуже продуманих кроків. Мова повинна не відштовхувати, а *об'єднувати*. А це може статися тоді й тільки тоді, коли буде забезпечений об'єктивний науковий підхід до мовних питань.

Наприклад, хто з ініціаторів змін до правопису хоча б поцікавився працями відомого слов'яніста А. Мейє (з'явилися після 1928 р.), які мають пряме відношення до нових (старих) правил? Або більш приземлено: впродовж 2003—2004 років автор стажувався у США за програмою Фулбрайта, виконуючи порівняльні акустико-фонетичні дослідження англійської та української ви-

мов. Як відомо, українська мова — одна з найфонетичніших мов у світі, але якраз фахівців (і досліджень) з акустичної фонетики у нас не вистачає. Чи хто з укладачів нового правопису проявив фаховий інтерес до одержаних результатів? І чи може правопис вважатися обґрунтованим, якщо такі важливі речі в ньому не враховані?

Ось дехто, з фанатичним блиском в очах і незнищеним почуттям меншовартості в душі, старанно замінює звук [x] на [г] (наприклад, «Гайтауер» і «Магоні» з «Поліцейської академії» або «Галлівелл» із «Усі жінки — відьми»). *Гай* гірше, аби інше? *Тьгу* та й годі. Не *чгайте* на мене і не *ганайте* мене за поли. Це свідчить не про українську вимову, а про елементарне незнання та неслухання доволі простих речей. Піджак ніби й пристойний, а з-під нього стирчать коротенькі штанці «меншенького братика»... Та прислухайтесь уважніше до справжньої англійської чи американської вимови і вимови наших заокеанських ідеологів (чи «ідейологів?»). Вони український звук [г] сприймають зовсім не так, як ми, і вимовляють його ближче до нашого [x]: «хосподь», «бахато» тощо. Якщо не заглиблюватися в проблему — то при такій заміні відбувається насправді віддалення не від російської мови, а від болгарської. Наприклад, назва міста *Hamburg* і в російській, і в українській мовах записується однаково: Гамбург. А в болгарській — *Хамбург*. Це стосується більшості слів, які запозичувалися через письмо (насамперед географічні власні назви). А якщо розглядати це питання серйозно — то починати слід із акустико-фонетичних досліджень відповідних звуків мовлення. Наприклад, ознайомитися з дослідженнями відомого фахівця в цій галузі Кеннета Стівенса. Або поцікавитися відповідними акустичними спектрами, отриманими в наших роботах.

А звідси ще одна проблема, яку ми ніяк не наблизимо до розв'язання — зросійщення (а взагалі кажучи, зіншомовлення). Це

явище не зводиться, на жаль, до формального вживання тих чи інших слів або літер (звуків) — як гадає дехто з наших журналістів. Проблема куди глибша: це спосіб мислення, менталітет, генетична пам'ять. І відображається це насамперед у мовних парадигмах та фразеологізмах, а також у правильному вживанні паронімів. Отже, щоб зберегти автентичність мови, треба дбати передусім про глобальні категорії мислення.

Наприклад, одним із показників питомого українського словотворення є чергування голосних у відкритих та закритих складах (зокрема «о» та «і»). Ось і питаннячко: наскільки автентичними є такі ніби звичні для нас слова, як *собор* (від рос. «собирать»), *рот*, *взвод*, *народ*, *завод*, *дошка*, *ложка*, *мороз* тощо? І, з огляду на таке чергування, як же все-таки розділяти на склади слова «восковий» (від «віск»), «рости» від («ріст»), «злості» (від «злість»), «млосний» (від «млість») і т. п.?

А ще послухаймо уважно вставку на телеканалі «1+1»: «ти не *один*»... Це калька з російської. Треба: «ти на *сам*». А в серіалі «Усі жінки — відьми» чуємо «відьомська *община*» — замість «відьомська *громада*». Там же зустрічається російська калька «старійшина» (від *старейший*). Краще вже «старшина».

А ось ми чуємо на радіо: «Початкова *вартість* підприємства 10 млн гривень». Типовий приклад того, як під впливом російської мови стирається відмінність між істинними значеннями українських слів. У російській мові слово «стоимость» плутається зі словом «цена»: часто запитують «скільки *стоит*?», маючи на увазі «какова *цена*?» (українською: «скільки *коштує*?», «яка *ціна*?»). В українській мові відмінність між термінами *вартість* і *ціна* більш виразна. Поки що. *Вартість* послуги, об'єкта чи товару — це наявність корисних властивостей, яка визначається закладеними там природними ресурсами та людською працею, а також амортизацією (матеріальною та мораль-

ною зношеністю). Ціна є грошовим вираженням цієї корисності. Причому ціна не обов'язково відповідає вартості: вона, залежно від попиту, може бути заниженою або завищеною. А вартість — величина, яка не залежить від кон'юнктури ринку. Коли ми купуємо хліб, проїзний квиток чи платимо за комунальні послуги, ми оплачуємо *ціну* товару чи послуги. А грошовий еквівалент *вартості* такого товару чи послуги має бути, як правило, меншим від ціни — інакше продавець розориться.

Та й письмових спотворень у нас вистачає.

Яскравим прикладом «позичання» російського написання є вигляд слова «проект» (у латинському оригіналі — *proiect*, тобто «проект») — адже російське «е» читається як «є». Цікаво, що однокореневі слова *об'єкт*, *ін'єкція* пишуться через «є». Певно, через те, що в російській мові там твердий знак, і діватися нікуди.

У слові «стаття» подвоєння зберігається скрізь, за винятком родового відмінка множини, де відчувається вплив російської мови (*статьи — статей*). Мабуть, настав час унормувати це правило в бік уніфікації написання (а заодно й віддалення від російської форми).

А «Братислава» замість «Братіслава» — це приблизно те ж саме, що й «Милиця» замість «Міліца».

І не зовсім зрозуміло, чому дехто так прилип до покруча «консалтинг» — адже є слово «консультація»...

Незрілість менталітету нації проявляється і в досі чинному Державному гімні України. Що це за похмурі натяки: «Ще не вмерла»? Либонь, серйозно занедужала? Та ще й тут явне перегукування з польським гімном. А ще неточне узгодження: «Ще не вмерла України *і* слава, *і* воля...». Треба: «не вмерли... *ні* слава, *ні* воля». Обережно-песимістичний настрій Чубинського можна зрозуміти: важкі й непевні були тоді часи. Тепер же історичні умови зовсім інші. То коли вже ми матимемо гідний незалеж-

ної держави гімн? А то у нас як не композитор — то Герой, як не поет-пісняр — то Академік... А хороший сучасний гімн написати нікому.

От би з розгляду цих питань і починати мовознавчо-правописні реформи...

Ще одна наболіла правописна проблема: яке графічне «лице» повинна мати Україна у міжнародному спілкуванні на географічних картах, у документах та іншій друкованій продукції? За якими правилами слід записувати українські власні назви?

Ми добре знаємо, що окремі слова однієї мови «вживляються» в іншу на основі транскрибування (відтворення звуків) і підкоряються її правилам та словотворенню: *Сімферополь* (з еллінської), *Orly* (з української). Це — запозичені слова. Але інші — і їх більшість — належать до класу іншомовних: вони лишаються у володіннях «своєї» мови і підлягають лише її законам, а змінюється тільки правописна система, в якій подається дане слово. Це передусім національні власні назви (самоназви, або автоніми) і ті загальні назви, які не набули окремого переважного вжитку в іншій мові або підпадають під юрисдикцію певної держави. Ось для таких слів потрібен зовсім інший підхід, який зберігає особливості національного написання, — транслітерація (тобто перезапис літер за допомогою іншого правописного укладу, що регулюється орфографічними нормами даної мови). Правильно транслітерована форма повністю рівнозначна вихідній. Яскравим прикладом транслітерації є представлення тексту за допомогою гаєвиці та вуковиці в сербохорватській мові. А в містах Еллади назви вулиць подаються елліницею та латиницею.

Оригінальне написання власних назв у середовищі іншої мови **не змінюється**: *San-Jose* (місто у США), *Cojijo* (провінція Канади), *Guadalajara*, *Afghanistan*, *Jerusalem*, *Iraq*, *Thessalia*, *Volkswagen*, *Johannesburg*, *Katja* (шоколадка німецької фірми «Bossner»), *Ljubljana*, *Katowice*, *Ajax*, *Mroczek*, *Hercules*

Poirot (герой оповідань Агати Крісті) тощо. Цікаво, що в італійській абетці букви *j* немає, а назва відомого футбольного клубу *Juventus* зберегла автентичний запис.

Прийняті й резолюції ООН: IV/20 (1982 р.) — «Про зменшення кількості екзонімів» — та V/13 (1987 р.) — «Про переважність національних офіційних форм географічних назв». Навіть назви мовами національних меншин підлягають цим правилам — не кажучи про незалежну державу... Отже, власні назви, що належать Україні, тобто підпадають під її юрисдикцію, мають записуватися не за чужою латинографічною нормою, а **українською латиницею** — її державною мовою у міжнародному спілкуванні. Цілком природно, що транслітерація кириличної абетки української мови має орієнтуватися на споріднені слов'янські мови: адже тільки в цьому випадку можна уникнути проблем зі штучним спотворенням інформації.

В українській мові традиція вживання «*ј*» у йотованих дуже давня, і не треба бути бозна-яким фахівцем, щоб це розуміти. Варто лише придивитися до нової двадцятигривневої банкноти з портретом Івана Франка: «*Земле, моја всеплодъучаја мати! Сили, шчо в твојіј движель глубині, Краплоу, шчо в боју сміліше стојати, Дај і міні!*»

Весь світ добре обізнаний з тим, що власна назва не обов'язково підлягає звичним для даної мови правилам — згадаймо лише поширену фразу «*How do you spell your name?*». В англійській мові двознак *ch* [ч] може прочитуватися: [ш] (*attach, Chicago*), [х] (*Loch-Ness, Gallacher*), [к] (*Christy*). Тому мрії фонетично підлаштуватися під іншу мову (тобто забезпечити «легке» — навіть для невігласів — читання) є **нездійсненними**. Недаремно навіть таблиця Бібліотеки конгресу США (*LoC*) хоч-не-хоч змушена вводити нові букви-двознаки, яких немає в англійській мові: *zh, kh* тощо.

В англійській транскрипції неминуче виникають «правило бур'яка» (спотворення напи-

сання та звучання слова) та «синдром Мартина Борулі», тобто штучне «помноження» прізвищ. А це, в свою чергу, породжує «феномен пана Коцького» — тобто сплутання «ц» із «тс» — і «хворобу Булькіна» — нищення знака пом'якшення. Внаслідок цього, наприклад, *Зайцев* спотворюється в «Зайтсева», *Буряк* — у «Б'юр'яка», *кутя* перетворюється на «к'юшу», *Левитський* «ототожнюється» з *Левицьким*, *Тоцька* — з *Тотською*, *Гальченко* — з *Галченком*, а *Черняцький* «помножується» аж ушістнадцятеро (!).

Штучно «помножуються» прізвища і внаслідок транскрибування на декілька різних мов: Шевчук — *Shevchook* (англ.), *Chevtchouc* (франц.), *Schewtschuk* (нім.). А японці, чехи, німці, французи, араби, елліни та інші освічені народи записують своє прізвище завжди однаково — незалежно від мови, в оточенні якої воно з'являється. Офіційна назва Чехії англійською мовою — *Czech Republic*. І ніхто не бідкається, що якийсь міфічний англломовний грамотійко прочитає це як «Кзеч». Не зламали язика англо-американці ні на іспанському Хіхоні (*Gijon*), ні на словенській Люблянці (*Ljubljana*), ні на боснійському Сараєві (*Sarajevo*)... А коли треба вжити назву «Україна» — тільки записану латинськими літерами — то чомусь вискакує спольщено-зросійщена «*Ukraina*». А де ж наша традиція?

І ось для того, щоб затвердити і впровадити в український правопис латиницю, яка базується на науковому підході та слов'янській традиції, з представників Національної академії наук та Академії наук вищої школи була створена Транслітераційна комісія. Уже вона навіть і прийняла за основу розробку Термінологічної комісії з природничих наук Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Уже навіть дев'ять із десяти членів комісії рішуче виступили за остаточне впровадження цієї системи — але голова все ще утримується, все ще не наважується на такий державницький крок... І таки ж сподіваємося на результат.